

A kézirat leadásának időpontja: 2017. június 15.
Az elfogadás időpontja: 2017. szeptember 9.

CSÁSZI NAGY Ildikó

Maribori Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Maribor
Károli Gáspár Református Egyetem
Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest
ncsasziiildiko@gmail.com

A RETORIKA ÉS AZ ÉRVELŐ ESSZÉ TANÍTÁSA

Mai korunkban is egyre fontosabbá válik mások meggyőzése, a kulturált vitakészség elsajátítása, és erre már az iskolában is fel kell készíteni a diákokat. A tanulmányban a szerző bemutatja a retorika szükségességét, rövid, történeti áttekintést ad a különböző korok rétorairól, kutatóiról, majd a mai oktatásban megjelenő retorikai ismereteket foglalja össze, hangsúlyosan az egyik érettségi feladatra, az érvelő esszére való felkészítés folyamatát bemutatva. Az írást egy válogatott retorikai gyakorlatsor zárja.

Kulcsszavak: meggyőzés, érvelés, érvelő esszé, nyelvi megformálás, retorikai gyakorlatok

*„A szónoklás tudománya: a rábeszélés tudománya.
Könnyű belátnod, mily fontos e tudomány az életre.
A görögöknél, a rómaiaknál ez volt az élet iskolája.
De a szó hatalma azóta nem csökkent,
mert a szóval a gondolat harcolt
s van-e hatalmasabb a gondolatnál?”
(Babits Mihály)*

1. Bevezetés

A retorika a gondolkodás és önkifejezés, valamint a kulturált és tisztességes érvelés, vitatkozás tudománya. A szónoklat és a vitatkozás a demokratikus társadalmak működésének elengedhetetlen velejárója. Már az athéni demokráciában is rendszeresen összejöttek a szavazati joggal bíró polgárok, és megvitatták a köz ügyeit, mielőtt szavazataikkal döntöttek volna törvényekről, háborúról és

békéről. A retorika, a szónoklattan, vagyis az ékesszólás tudománya volt régen a görögöknél. Ez foglalta össze a szónoki beszéd felépítésének és kifejtésének tanait, vagyis azt, hogy a nagy nyilvánosság előtt elmondott, ékes stílusú politikai vagy ünnepi beszédet hogyan kell felépíteni, és ezt hogyan tudja a szónok, azaz a rétor az alkalomhoz illően és szándékai elérését segítő legnagyobb hatásossággal előadni. Régen a politikai, a törvényszéki és az egyházi beszédek tartoztak típusai közé, ma a retorika tágabb értelmű, a rendszeres gondolkodás, a kulturált és tisztességes érvelés tudománya, ezeken kívül idesorolunk minden közéleti kommunikációs megnyilatkozást is.

A mai modern demokratikus társadalmakban nagyon sok szinten folynak viták. Politikai viták folynak a közügyeinkről az európai és nemzeti parlamentben, jogi viták a bíróságokon, tudományos viták az egyetemeken és tudományos fórumokon, de találkozhatunk vitákkal az írott vagy elektronikus sajtóban is. A nyilvános vitákat azokban a társadalmakban becsülik igazán, ahol az emberi szabadságnak, és azon belül a szólásszabadságnak nagy fontosságot tulajdonítanak, hiszen a közszónoklat és a nyilvános viták az eszmék szabad ütköztetése nyomán a közjót segítik elő. Retorikai tudásra mindenkinek szüksége van képzettségétől, foglalkozásától függetlenül. Abban segít a retorika, hogy az ösztönös beszédből tudatos nyelvhasználat, valódi retorikai jártasság legyen. A retorikaiskolák, a menedzsertanfolyamok és a divatos kommunikációs tréningek az emberben meglévő beszédképességekre építenek. A retorikatanításnak is az a feladata, hogy feltárja a diákokban meglévő képességeket, ezeket továbbfejlessze, és megtanítsa a nyilvános megszólalás nyelvi és nem nyelvi szabályait.

A retorikának a legrégebbi, ókori meghatározása (a szónoki mesterség, az ékesszólás művészete) a meggyőzésben látja a retorika lényegét, ez többé-kevésbé általánossá vált az ókortól kezdve egészen napjainkig. Ezt a retorikafelfogást azonban éppen a meggyőzésre irányuló fókusz miatt érték támadások, az ókorban ugyanúgy, mint az újabb korokban. Márpedig a rosszról is meg lehet győzni a hallgatóságot, s a hatalom rendszerint ezt meg is teszi. Mivel a politikai szónokok gyakran visszaéltek a retorika eszközeivel, azaz az igazság elferdítésére vagy mellébeszélésre használták őket. Quintilianus kitágította a retorika határait, mivel a meggyőzés helyett a beszédet állította a középpontba meghatározásában, ezzel a retorika nem az ékes, a cikornyás nyelvi ügyeskedést jelenti, hanem a tisztességes és tárgyyszerű beszéd tudományát, amely az igazság feltárására és közlésére hivatott. Szerinte a retorika tudomány, s célja nemcsak a meggyőzés, hanem tájékoztatás, leírás stb. is (vö. Adamik–A. Jászó–Aczél 2004, 5–24).

Korunk felfogása is a retorikának ezt a tágabb értelmezését fogadja el, és a retorikát tudománynak tekinti. Wacha Imre megfogalmazásában „...a retorika egyrészt a) műfajismeret, s ezen belül a prózai és verses (elbeszélő és leíró)

műfajok ismeretének tudománya, másrészt b) a meggyőző nyilvános (szónoki) beszédnek, harmadrészt c) a prózai ékesszólásnak, az elegáns, választékos szónoki stílusnak a tana, negyedrészt d) szerkesztéstan. Mindezekben belül egyrészt deskriptív, rendszerező tudomány, másrészt preskriptív és gyakorlati célokat szolgáló tudomány” (Wacha 1994, 54).

Ha a tudományos vizsgálat felől közelítünk: a stilsztika, a meggyőzéslélektan, a logika határterülete (Adamik 1998, Bencze 1996, Petőfi–Benkes 1999, Wacha 1999). Ha a közelmúltnak nem elméleti, hanem gyakorlatközpontú retorikatankönyveinek meghatározásait vizsgáljuk, nagyjából ugyanez a válasz: olyan alkalmazott gyakorlati tudomány, amely ahhoz nyújt segítséget, miként kell hatásosan szólni, érvelni a nyilvánosság előtt és a nyilvánosság számára, illetőleg: miként kell érvelni, meggyőzni, rábeszélni (Carnegie 1990, Hull 1997, Pratkanis–Aronson 1992.) A retorikának mint alkalmazott tudománynak a fogalomköre mára már kitágult. Wacha (1999) rámutat, hogy ma már nem csak a nagy nyilvánosság és vegyes összetételű hallgatóság előtt elhangzó beszéd minősül nyilvános beszédnek. Ide tartozik az egyetemi előadó, az iskolai pedagógus, sőt a menedzser, az üzletkötő beszéde is. Ez azt jelenti, hogy az alkalmazott tudománynak körébe tartozik mindazon ismeretek felderítése és megtanultatása, elsajátíttatása és begyakoroltatása, végül pedig alkalmazása, amelyek mindennemű nyilvános beszédben a gondolat, az információ átadását, a partner meggyőzésének célját szolgálják. Napjaink gyakorlatának és elvárásainak megfelelően a közéleti beszédnek, a nyilvános megszólalásnak, a köznek szóló és közérdekű beszédnek a tudománya. Ennek értelmében a retorika a megismerést szolgáló alkalmazott tudomány.

2. A retorika rövid, történeti áttekintése

2.1. Ókori retorika

Az antik retorika Szicíliaból indult útjára, első művelője Empedoklész volt. Innen került át Athénba. A retorika mint ékesszólástan a görög demokrácia szülötte (mindenki előtt nyitva állt a politikai karrier lehetősége, de ehhez szükség volt a megfelelő szónoki képesség megszerzésére). Az i.e. V. században ennek a tanítására vállalkoztak a szofisták, városról városra járva.

A legfontosabb szofista tanító Gorgiasz, akinél a tartalom alárendelődik a formának, a gondolat a kifejezésnek. Felhívja a figyelmet a találékonyságra. A forma előtérbe helyezése miatt sokan támadták a szofistákat. Démoszthenész stílusát mindig a gondolat határozta meg, de tudott feszültséget teremteni és fokozni is. Platón szerint a retorika célja a közjó szolgálata, aminek a filozófiával kell egyesülnie, hogy művészi színvonalú mesterség váljék belőle. Arisztotelész

szerint a szóbeli megnyilatkozás célja mindig a meggyőzés, melyhez érveket kell felhasználni (ő volt az, aki minden addigi szabályt, tant és véleményt összefoglalt az i.e. IV. században *Retorika* című munkájában).

A római retorika mesterei újjáélesztették a rétoriskolákat, és magukat szofistának nevezték. Olyan szabályokat, törvényszerűségeket fogalmaztak meg, amelyeket felhasználva a beszélő a hallgatóság akaratát, támogatását megnyerheti, és az általa kívánatosnak tartott cselekvésre készítheti. Cató stílusára a magvas egyszerűség volt jellemző, fő műve egy oktató kézikönyv *Ad Marcum Filium* címmel. Cicero stílusa a görög szabályokhoz alkalmazkodik: arányosan tagolt, kiegyensúlyozott, ritmikusan végződő körmondataival. Prózai művei közül a *De Oratore* (A szónokról) címűben fejt ki nézeteit a retorikáról mint politikai tudományról, amely összefonódik az erkölcsi és társadalmi elvárásokkal, s ahol a szónok feladata a hallgatóság meggyőzése. Tacitus homályos stílusáról vált nevezetessé. Célzó, tömör és mély értelmű mondatokban fejezte ki magát, igyekezett másoktól eltérő szavakat használni. Seneca nyugtalan, kiélezett, patetikus irányvonalat képviselte. Bevezette a rövid mondatos előadást. Quintilianus szerint a jó szónok jó ember, aki járatos a beszédben, a retorika pedig az a tudomány, ami megtanít jól beszélni. Retorikára vonatkozó elveit az *Institutiones Oratoriae Libri XII* című művében fejtette ki. A demokrácia megszüntével nincs helye a vélemény szabad kinyilvánításának.

2.2. A keresztény ékesszólás kezdetei – Az egyházi szónoklat

A kereszténység a II. században elérkezett a fejlődésben oda, hogy a gyülekezetek között szoros lett a kapcsolat, kompromisszumot kötöttek a hatalommal, és igyekeztek erre a világra berendezkedni. Így kialakult a keresztényi ékesszólás. Szent Ágoston (354–430) a *De doctrina Christiana* (A keresztény tanításról) című művében fejt ki a véleményét a Bibliáról, melynek kapcsán megalkotja a jelelméletet.

2.3. A középkori retorika

A középkorban a retorika a hét szabad mesterség egyike volt. A szónoki gyakorlat azonban semmiféle kapcsolatban nem állt a valós élettel, csak a szabályok alkalmazására és a római szónokok szolgai utánzására szorítkozott. Csak az egyházi retorika virágzott, vagyis ebben a korban minden szónoki megnyilatkozás a Bibliához kapcsolódott.

2.4. A reneszánsz retorika

Ezt a kifejezést ma általában a nyugat-európai történelemnek a 14. század elejétől a 16. század végéig terjedő időszakára használjuk. A korabeli írások olyan

mozgalmat jelöltek vele, amely az újjászületés szellemét hozta a művészetekben, elsősorban az ókori tudáskincs újjáéledését. Ezt az eszmerendszer-változást tovább erősítette a gazdasági fellendülés és a polgárosodás. A középkor befelé forduló világával szemben a világi élet dicsőítése kerül előtérbe. A reneszánszszal az egyház egyeduralma háttérbe szorul; Baldassare Castiglione (1478–1529) fontosnak tartja a tréfát, *Il Cortegiano* (Az udvari ember) című munkájában a beszédre, a társaságban, illetve a társadalmi élet minden területén történő illő viselkedésre tanít. Gulio Cesare Scaliger (1484–1558) *Az ékesszólás szüksége, célja, eredete és gyakorlása* című művében a szép beszéd művészetének kialakulását társadalmi szintek szerint osztja fel, miszerint: a filozófusoké az igaz beszéd, a színpadon a gyönyörködtető beszéd, a polgároké a hasznos beszéd. Mindháromféle szónoklat célja ugyanaz: a meggyőzés. Szerinte minden szónoklat tanít, a tanítás célja pedig a tudás, de a szép beszéd önmagában semmiképpen sem lehet cél, csak eszköz, a meggyőzés eszköze.

2.5. A barokk retorika

Ezzel a kifejezéssel az 1570-től 1750-ig tartó időszakot szoktuk jelölni. Magát a kifejezést – nyakatekert okoskodás, átlagtól való eltérés – csak később kezdték a korszakra használni, először pejoratív értelemben, majd később a negatív felhang lekopott. A retorikát keccses mesterségnek tartották, mely főleg az érzelmekre hat. A kor filozófusai azonban elvetik a retorika mindkét funkcióját, mondván: nem meggyőző, mert nem a valóságra támaszkodik, nem esztétikus, mert a semmiből akar valamit csinálni.

A barokk beszédek stílusa az egyházi beszédekben is megjelent, de voltak a nép számára tartott egyszerű tanító és épületes beszédek is. William Shakespeare (1564–1616) *Julius Caesar* művében elhangzó Antonius-beszéde a klasszikus retorika minden fogásával él. Pázmány Péter (1570–1637) díszítetlen modort, logikus elrendezést, párhuzamokra épített körmondatokat használt, a lendületet és a monumentalitást kedvelte. Nagy gondot fordított beszédei esztétikai megformálására.

2.6. A 16. század és a 18. század közötti magyar retorika

Ez az időszak tekinthető a magyar retorikában a kezdetek időszakának. Ekkor indul Magyarországon a magyar nyelvű retorikaoktatás. Mária Terézia 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* rendeletének célja, hogy megreformálja az oktatást, hogy közelebb vigye az iskolát az élethez. Igazi fordulópontot mégis az 1790–91-es országgyűlés hozott, amikor megkezdődött a harc a magyar nyelv hivatalossá tételéért. 1795-től már nincs helye a mozgósító beszédeknek, a nyil-

vános beszéd műfaja teljesen visszaszorul, és csak a papok számára marad meg. Ennek hatására a retorikusok vagy az irodalom felé fordulnak, vagy egyházi beszédekkel foglalkoznak.

2.7. A klasszicista retorika

Erre a korra az elméletek és vélemények összevisszasága a jellemző. Nincsenek egységes formai jellemzők; Kant retorikaellenes nézete (az ékesszólás nem más, mint a látszat általi megtévesztés) megosztotta a rétorokat, Hugh Blair (1718–1800) a klasszicista retorika atyja a retorikát, mint a kötött és kötetlen kifejezés művészetét fogta fel. A retorika céljának a megértést és a megértetést, ill. a közlés racionális oldalát tartotta. Retorikaelméleti alpművet írt, mely magyarul is megjelent: *Blair Hugó rhetorikai és aestheticai leckéi* címmel. Ez a műve a századfordulóig meghatározta a magyar retorikát.

R. Whately (1787–1863) a retorikát logikai alapon közelítette meg. Az *Elements of Rhetoric* (A retorika elemei) című művében az érvelő beszédre helyezi a hangsúlyt, amely az érvek feltalálásán és elrendezésén alapul. T. Sherridan a *Lecture on Elocution* (Előadások az ékesszólásról) című művében a hanghordozással, a testmozgással és a gesztikulációval foglalkozott, a figyelmet az előadásmód fontosságára irányítja.

2.8. A reformkori retorika

Magyarországon az 1820-as években egyre több nemes ismerte fel, hogy alapos gazdasági és politikai változásokra van szükség. Megváltozott az a felfogás, hogy a retorika alantas mesterség, mely a gyengék és a tudatlan tömegek megtévesztésére szolgál. A szónoklattan kezdett újjáéledni, amiben jelentős szerepe volt a nyelvújításnak is. A kor bővelkedik jó szónokokban és tankönyvekben. A politikai beszédek mellett megjelennek a közéleti beszédek is. Kossuth Lajos (1802–1894) szónoklatait a hatóerő, a nyelvi gazdagság, a gondolatok sodra, a lelkesítésre való törekvés jellemezte. Deák Ferenc (1803–1876) beszédére az egyszerű fogalmazás, a logikus érvelés, a rövidség jellemző.

2.9. A 20. század megszólalási formái

1910-től kezdve, amikor a politikai korteskedés miatt szükségessé válik a retorikai ismeretek megszerzése, ismét megindul a kutatás a retorika, mint jelentés, érték, motívum, megismerésmód, stílus, módszer, fogalmazástanítás részterületeken.

I. A. Richards (1893–1979) a jelentéssel foglalkozott, ő a háromszög-elmélet megalkotója. A *Philosophy of rhetoric* (A retorika filozófiája) című művében

kijelenti, hogy a retorika a félreértések és ellenszereinek tudománya. Elmélete szerint a szavaknak nincs objektív jelentése, mert mindenkinek más a múltbeli tapasztalata. Elméletének alapeleme az a szövegösszefüggés, mely szerint a bennünket ért hatásokra való reagálásunkat múltbeli tapasztalataink determinálják, azonban van egy kollektív jelentés is, hiszen egy adott szó jelentését a szövegkörnyezet határozza meg. Kijelenti, hogy a jelentés nem a szóban, hanem az emberekben van.

R. Jakobson (1896–1982) a poétikai funkciót vizsgálja, leírja a nyelvi kommunikáció összetevőit: feladó – kódolt üzenet – kapcsolat a címzettel – címzett – dekódolás. A legtöbb esetben az üzenet referenciális funkciójú, de nem hagyhatók figyelmen kívül a másodlagos funkciók sem, mert ezek a jelek érzékelhetőségét fokozzák.

A. K. Burke újítása az okok kutatása. *Rhetoric of motives* (A motívumok retorikája) című munkájában, a megnyilvánulások motívumait (a végrehajtott cselekvés okát) vizsgálta.

J. L. Austin szerint vannak olyan szavak és nyelvi megnyilvánulások, amik tesznek valamit (vagyis cselekvés nélkül nem jelentenek semmit. Beszéd-tett, beszéd-aktus elméletét a *How to do things with words?* (Hogyan tegyünk dolgokat szavakkal?) című könyvében ismerteti, ahol három beszédaktust különböztet meg: (lokúcióst) valaminek a kimondása, (illokúcióst) meghatározott céllal történő közlés, (perlokúcióst) ha meggyőzünk valakit.

St. Toulmin az érvelést (argumentációt) tekinti a retorika legfőbb elemének. *Uses of argument* (Az érvelés alkalmazása) című munkájában felállítja az argumentációs modellt, amely az emberi döntésekhez vezet. C. H. Perelman a 20. század legismertebb rétora, aki Arisztotelész gondolatait viszi tovább. *La nouvelle rhétorique* (Az új retorika) című művében a formális logikát bírálja. Szerinte a gyakorlati érvelés az, ami alkalmas gondolatok közlésére és terjesztésére, ezért ez a megismerés eszköze (vö: Adamik–A. Jászó–Aczél 2004, 3–66; 68–83.).

2.10. A magyar retorikai irodalom áttekintése napjainkig

Medgyesi Pál 1650-ben írja meg táblázatokba foglalt retorikai szabálygyűjteményét félig magyarul, félig latinul. Péczeli Józsefnek a *Mindenes Gyűjteményben* jelentek meg retorika tárgyú írásai, melyekben az ékesszólás meggyőző szerepét hangsúlyozza, kiemelve a mozgósító erőt. Tóth Ferenc 1808-ban született *Homiletika* című magyar nyelvű iskoláskönyve nem a tájékoztatás, a gyönyörködtetés vagy a rábeszélés, hanem a szívet és az akaratot megindító ékesszólással foglalkozott. Gáti István a szónoklat jelentőségét a hétköznapiakra is levetítette a *Fontos beszéd tudománya* című művében.

Bitnitz Lajos 1827-ben megjelent *A magyar nyelvbeli előadás tudománya* című munkája műfajismereti és stilisztikai kézikönyv: az ékesszólást a költészettel, illetve a tudományos prózával foglalja összefüggő rendszerbe. Versey Ferenc 1817-ben megjelent retorikai munkája az ékesszólás felől közelíti meg a retorikát. Acsay Ferenc 1889-ben megjelent retorikája a prózai műfajok elméletével foglalkozik. 1927-ben látott napvilágot a *Retorika a felső kereskedelmi iskolák számára* (szerkesztette Riedl Frigyes, átdolgozta Pintér Jenő, a tanításhoz alkalmazta Gálos Rezső). Az egyik utolsó, 1945 előtt megjelent középiskolai retorikatankönyv, az Alszegehy Zsolt és Sík Sándor szerkesztette *Retorika a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola V. osztálya számára* (1928), is inkább leíró-elbeszélő-értekező. Csak egyik fejezete foglalkozik a szónoklatokkal. Többé-kevésbé hasonló a felépítése Szabó G. Zoltán és Szörényi László *Kis magyar retorikájának* (1988) is, amely elsősorban a klasszikus retorikára épül és – már alcíme szerint is – irodalmi retorika (vö. Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 122–139).

Az 1945 előtt, majd 1945 után újra megjelent retorikakönyv Wéber Mihály *Szónoklattana* (1945) a hagyományos értelemben vett nyilvános szónoklatok kérdését tárgyalja, bizonyos értelemben a klasszikus retorika elvei alapján. A háború utáni, 1960-ban megjelenő első retorikának számító *Nyelvtan – stílus – szónoklás* című könyvnek *A fogalmazás művészete* című Terestyéni Ferenctől származó fejezete kapcsolható a szónoklattan körébe. Fischer Sándor *Retorika* könyve (1975) is a klasszikus alapokról indul, de nagyobb részében beszédtechnika. A klasszikus retorika elvére épül Gáspári László *Retorika* című egységes főiskolai jegyzete (1987) is, mely a retorikai eszközöket is tárgyalja. Ez is rendszerező jellegű, irodalmi retorika elsősorban.

A rendszerváltás után Wacha Imre *A korszerű retorika alapjai* (1994) című kétkötetes munkájában összegzi a retorikai ismereteket.

Adamik Tamás (1998) könyve a klasszikus retorikákat dolgozza fel: *Antik stíluselméletek Gorgiastól Augustinusig*. Egy újabb, az iskolai oktatás céljait is szolgáló könyv Szálkáné Gyapay Márta *Gyakorlati retorika* könyve (1999), mely főleg az érveléstechnikával foglalkozik. Ilyen jellegű munka Németh Erzsébet *Közszereplés* (1999) című munkája, mely némi kommunikációs ismeretek közlése után jórészt az érvelés- és előadástechnikával foglalkozik, a nyilvános szerepléshez újít segítséget.

Az ezredforduló után számos új könyv jelent meg a témával kapcsolatban. Aczél Petra *Retorika, A szóból épült gondolat* (2004) című munkája a gyakorlatban ad hasznos segítséget. A retorika ugyanis nem ígéret, hanem tudás és tapasztalat. Segítségével feldolgozzuk, elsajátítjuk a nyelvet. Megismerünk egy új jelrendszert, azt, amitől a gondolat szóvá, a szó szöveggé válhat, a gondolat gazdagsága épül föl belőle.

Zentai István *A meggyőzés útjai. A mindennapi élet meggyőzépszichológiája* (2004) című, főként mérnökhallgatóknak írt könyve a meggyőzés pszichológiájával foglalkozik. Az érvelés- és tárgyalástechnika mellett nagymértékben támaszkodik a formális és informális logikára. Nem ígér sikert, boldogulást, tökéletes és gyors érvényesülést, csupán hajlékony technikákra tanít.

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra *Retorika* (2004) címen megjelent, a retorika elméleti és gyakorlati vetületeire egyaránt kitekintő tudományos kézikönyve a klasszikus diszciplína teljes bemutatására törekszik. A retorika több ezer éves történetének áttekintésével, a főbb fejlődési folyamatok kijelölésével és a fogalomtár rendszerszerű bemutatásával kezdődik a munka, amelyet azután a meggyőzés mint hatás és mint tulajdonság meghatározása, a hatás kiváltásának és létrejöttének, lehetséges megvalósulásának leírása, a szöveg és beszéd felépítésének tárgyalása, illetve a működéséhez szükséges elemek felsorolása követ. A könyv egyedülálló értékét adja a magyar retorikai tankönyv- és szakirodalom áttekintése és alapos vizsgálata. A kötetet közéleti kitekintés, valamint a retorika gyakorlati alkalmazásának a területeit bemutató fejezetek zárják.

Aczél Petra – Bencze Lóránt (szerk.) *Hatékonyág és meggyőzés a kommunikációban* (2007) könyve azt a célt tűzte maga elé, hogy megtanuljunk hatékonyan és meggyőzően beszélni és írni. Mesterei legyünk a hatékony és hajlékony beszéd és írás stratégiájának, a másik ember befolyásolásának, és rajta keresztül a világ alakításának. Mesterei a nyelvnek, amely a múltat idézi, amellyel a jelent megértjük, és amely a jövőt előrevetíti. A nyelvnek, amely személyiséggé alakítja az embert, létrehozza, élteni és fenntartja a társadalmat, lehetővé teszi az egyén gondolkodását, hordozza gondolatait, árnyaltan kifejezi és rendezzi érzelmeit.

Margitay Tihamér *Az érvelés mestersége* (2007) című tankönyve áttekinti az érvelések elemzésének és értékelésének fogalmi eszközeit, bemutatja a formális logika eszköztárát és az informális logika fontos fejezeteit. Különös gondot fordít a hibás, de gyakran meggyőzőnek tűnő – ezért veszélyes és félrevezető – érvelések bemutatására. A kötet elsősorban a gyakorlat és az alkalmazás igényeit tartja szem előtt. Az érveléstechnikai fogalmakat és eszközöket hétköznapi alkalmazási példákon keresztül, „működés közben” mutatja be, és a háttérben meghúzódó elvont filozófiai, nyelvpragmatikai, formális logikai és pszichológiai megfontolásokat csak a minimálisan szükséges mértékben, a technikai zsargon mellőzve tárgyalja. Az elméleti háttér iránt érdeklődők az irodalomban és a lábjegyzetekben találnak segítséget a további tájékozódáshoz.

Ebben az évben, 2017-ben válik nagykorúvá, azaz idén rendezik meg 18. alkalommal az egyetemisták és főiskolások számára megszervezett Kossuthszónokversenyt és retorikai konferenciát. A konferencia és a verseny anyagát

minden évben *A régi új retorika* címmel jelenteti meg a Trezor Kiadó. Az első kötet szerkesztői előszavában A. Jászó Anna és L. Aczél Petra így fogalmazza meg a verseny, a konferencia, illetve közvetve az ezek anyagát tartalmazó könyvek céljait: „A konferenciák célja a retorika feladatának megfogalmazása, helyének megkeresése egyrészt modern kommunikációs-internetes világunkban, másrészt a nyelvtudomány dzsungelében. A szónokversenyek célja a közéleti, szakmai, pedagógiai szerepekre való felkészítés, a komplex nyelvhasználat színvonalának emelése, a hagyományteremtés.”

A retorikai konferencia és szónokverseny anyagát tartalmazó kötetek szerkezete hasonló, a bevezető részt négy nagyobb fejezet követi: a) a konferencia előadásainak írott változata, b) az év beszéde, c) a szónokverseny beszédei és azok elemzése felkért szakemberek által, d) tanulságok és kitekintés.

2009 óta a középiskolás korosztálynak, a 9–10. évfolyamos diákok számára is megrendezik az Eötvös-szónokversenyt (iskolai, regionális és országos fordulón). A versenyen a diákok kommunikációs-retorikai képességét mérik olyan feladatok keretében, amelyek egy konkrét kérdésre válaszolva vagy egy érvelő szöveget értelmezve és arra reflektálva saját véleményük meggyőző megfogalmazására készíteti őket. A versenyen kizárólag szóbeli feladatokat oldanak meg a diákok megfelelő felkészülés után és írásban megfogalmazott konkrét feladat alapján. A beszéd témája minden esetben a diákok életkorának megfelelő kérdéseket vet fel. Fontos szempont a feladatok összeállításakor az életszerűség, az életkori sajátosságokhoz való igazodás, valamint az aktualitás. Ugyanakkor a verseny politikai kérdésekben semleges kíván maradni, így politikai témájú beszéd témákat nem kaphatnak a diákok. A versenyen a diákok a teremben ülő társaikhoz, a tanárokhoz, a közönséghez szólnak. A versenyen gyakorolják és tapasztalják azt is, hogy ugyanaz a téma sokféleképpen megközelíthető. Az *Anyanyelv-pedagógia* 2017/1. számában megjelent a tavalyi döntő beszédeinek elemzéséről: Major Hajnalka *Az Eötvös-szónokverseny beszédeinek retorikai elemzése* című tanulmánya, mely hasznos tapasztalatokat adhat.

A legfrissebb megjelent munka Aczél Petra *Neked van igazad? Érvelés és meggyőzés a gyakorlatban* (2017) főként az érvelésre helyezi a hangsúlyt. Mindenki érvel, az is, aki tud, és az is, aki nem tud. Érvelni mindig, mindenhol kell, meggyőzni fontos és hatni felelősség. Segítségével egyszerre lehet gondolkodni és beszélni tanulni, nemcsak egyiket vagy másikat. A szerző szerint az érvelés: találkozás. A gondolatok, tudatok és emberek találkozása. Ez a találkozás sikerülhet rosszul és jól, de a gyakorlatok segítenek abban, hogy az utóbbi teljesüljön.

3. A retorika a mai oktatásban

A retorika az iskolában elsősorban a meggyőzés, a kifejezés, az előadás eszközeinek a tanítása. A retorika nem pusztán szerkesztés. A retorika elméleti tudásra épített gyakorlati technikát, szerkesztési ismereteket, kifejezést, stílust, előadásmódot és megfelelő erkölcsi magatartást jelent. A 20. század második felében készült tantervek háttérbe szorították a retorika tanítását, s a kommunizmus idején igyekeztek pusztá beszédtechnikává alacsonyítani a retorikát. A politikai és a társadalmi élet megváltozása azonban új tanterveket, új gondolatokat, új tananyagot és új anyanyelvi tankönyveket hozott. Az egyik legfontosabb változás a retorika tanításának az újjászületése lett. Nem véletlen az sem, hogy a retorika iránti érdeklődés napjainkban újra megélenkült, hiszen a Magyarországon felnövekvő új generációnak ismét szüksége lehet arra, hogy felkészüljön a kulturált és színvonalas nyilvános szereplésre a közélet számtalan területén.

A kommunikációs és vitakészség fejlesztését ma már sok oktatási intézmény tekinti alapvető céljának. Így egyre több egyetemen és főiskolán, de sok középiskolában is része ez az általános képzésnek. Ugyanakkor „A meggyőzésnek nincs kottája. És kézikönyve sem, amiből megtanulhatnánk a tökéletesen hatékony, kiszámítható és megbízható technikákat, praktikákat” (Zentai 2004, 5).

A retorikai stúdium mindig a grammatikára épült, feltételezi a grammatikai ismereteket. Elsősorban a grammatikában elsajátított gondolkodási műveletekre épül: a meghatározásra, a felosztásra, az összehasonlításra, a részekre bontásra, az átalakításokra vagy transzformációkra. De tisztában kell lenni a szavak jelentésével, vonzatszerkezetével, a mondatok felépítésével, a mondatnál nagyobb szerkezetekkel is (Adamik 1998.).

A jelenlegi iskolai oktatás megtartja a klasszikus retorika egyetemes szemléletét, ugyanakkor figyelembe veszi a modern retorikai törekvéseket is: beleérti a retorikába az írásművek alkotását is, hangsúlyozza az érvelés tanítását. Ily módon a nyelvtani stúdium szorosan kapcsolódik az irodalmihoz. A különböző területeken – irodalom és nyelvtan – alkalmazott módszerek támogatják egymást. Ez az integrált tanítás lényege.

2005 óta érettségi írásbeli feladatban idézet alapján fejtheti ki véleményét a vizsgázó az aktuális témáról. A **bázisszöveg mindig gondolatébresztő**, problémafelvetést, tételmondatot, **érveket, dilemmát tartalmazhat**. Érvelésében irodalomolvasóként használja fel szerzett tapasztalatait: hogyan vélekedtek a kérdéskörrel különböző korokban a magyar költők, próza- és/vagy drámaírók. E feladattípus teszi lehetővé, hogy az irodalmi tárgyú problémafelvetés mellett általános kulturális, civilizációs kérdések egyaránt megjelenjenek tárgyalandó, vitatandó problémaként, természetesen minél több irodalmi témájú érvekkel alátámasztva (Spira 2011, 16).

A kerettanterv nyelvtani részében 11. évfolyamon kiemelt szerepet kap a retorika, az éves órakeret egyharmada fordítandó erre: „*A nyelvi magatartás és az általános nyelvi kultúra részeként cél a retorikai tudás növelése, ennek keretében néhány klasszikus és mai szónoki beszéd, értekezés műfaji jellemzőinek megfigyelése (szerkesztésmód, nyelvi kifejezésmód, retorikai eszközök használata); az érvelés technikájának megismerése és alkalmazása: érvek, ellenérvek felsorakoztatása. Mind a problémamegoldó gondolkodást, mind a kreativitást növeli, ha a tanuló ismeri a deduktív vagy induktív érvelést, a cáfolat módszereit; képes szónoklatnak, alkalmi beszédnek vagy ezek egyes részleteinek önálló kidolgozására. Retorikai tudását megfelelően képes használni a tanulásban és a társadalmi nyilvánosságban*” (NAT¹ 2002).

2017-től a megváltozott írásbeli érettségi feladatokban az érvelési feladat középszinten időkeretben a szövegértési feladattal együtt szerepel a 90 perc utolsó 30 percében. A szövegalkotási feladat a) része, 120–200 szó terjedelemben, és választható: párban áll az emelt szintről a középszintre került gyakorlati szövegalkotással. Értékelése jóval elmarad a korábban megszokottól, mindössze 10 pont, ebből a világos állásfoglalás 0–1 pont, 3–5 releváns érv, példa 0–5 pont, a megfogalmazás igényessége 0–4 pont.

3.1. Az esszéről

Az esszé a francia *essai* szóból ered, a szó jelentése: 'kísérlet'. Montaigne (1533–1592) a maga által teremtett sajátos műfajt, egyfajta szellemi naplót kívánt vele megjelölni: olvasmányaihoz kivonatokat készített, s magyarázataival ily módon kísérelte meg megérteni és megmagyarázni a világot. Montaigne esszéi 1580-ban és 1588-ban jelentek meg.

A köztudatban az esszé az értekezésnél szubjektívabb hangvételű írásmű. A *Világirodalmi Lexikon* meghatározása szerint az esszé „átmeneti műfaj a filozófiai, ill. szaktudományi értekezés és a szépirodalom között; olyan értekezés, amely mondanivalóját szépírói eszközök igénybevételel fejezi ki. Funkcióját tekintve kettős természetű. Igen gyakran egy-egy új kutatási terület első feltárása, új probléma vagy elképzelés első bemutatása jelentkezik esszéformában. [...] Másik fő funkciója az esszének egy-egy tudományos eredmény, új irányzat stb. népszerűsítése, amikor is a szépirodalmi forma célkitűzése a szélesebb körű közönség hatás elérése” (Király – Szerdahelyi 1972, 1234). Egyik tankönyvünk szerint: „Elmélkedő, irodalmi jellegű, személyes hangvételű írás. Némiképp a jegyzet rokona, de elmélyültebb, tudományosabb vagy irodalimbibb. A magyar irodalomban az esszének különleges hagyománya van. Gyökereit a 19. század

---

1 Nemzeti Alaptanterv

második felében, Gyulai Pálnál és Kemény Zsigmondnál találhatjuk meg. A 20. században a nyugatosok között kiváló esszéket írt Babits Mihály, a harmincas években pedig »esszéíró nemzedékről« beszélnek az irodalmárok. Idetartozott Halász Gábor, Szerb Antal, Németh László, Bálint György, Cs. Szabó László, Illés Endre, Németh László 1932-től egyszemélyes esszéfolyóiratot adott ki” (Balázs-Benkes 2001, 46–47).

Az angolszász iskolarendszerben a mienktől eltérő fogalom alakult ki az esszé-ről. Eszerint az esszé olyan írásmű, amelyben a szerző úgy elemez és értelmez egy témát, hogy saját véleményét is kifejti, vagy nyíltan, vagy burkoltan, illetőleg közvetetten. Az esszé egyik fajtája az érvelő esszé, a másik fajtába az elbeszélő, a leíró és az ismeretközlő esszék tartoznak. Az érvelő esszé véleményt állít, s ezt védi meg logikai úton, a támogató gondolatokkal és evidenciákkal. Célja az olvasó meggyőzése, készítése az író véleményének elfogadására. Érvelő esszében például a kábítószerek erősebb vagy lazább ellenőrzése mellett sorolunk fel érveket. Az elbeszélő esszé események sorát adja elő, ezek lehetnek megtörtént események vagy folyamatleírások. Elbeszélhetünk egy utazást, vagy azt, hogyan készítünk el egy ételt. A többi esszéfajtába is beiktathatunk egy-egy elbeszélést. A leíró esszé egy jelenetet, egy személyt, egy tárgyat, egy érzelmet ír le, rendszerint olyan szavakkal, melyek érzékszerveinkre vonatkoznak. Az ismeretközlő esszé célja információ közlése, nem pedig a meggyőzés, az elbeszélés vagy a leírás. Az egyetemeken főleg ezt az esszéfajtát kérik a diákoktól (vö. Fowler 1980, idézi Adamik–A. Jászó–Aczél 2004, 335–6).

A hazai szóhasználat az esszén az érvelő típusú esszét érti, azonban megfigyelhetjük, hogy a különféle lehetőségeket – érvelés, elbeszélés, leírás, ismeretközlés – mindegyik esszétípusban fel lehet használni. Az érvelő esszében is lehet elbeszélés, leírás, ismeretközlés, ahogy egy szónoki beszédben is megfigyelhetők ezek a lehetőségek. Az esszé és a szónoki beszéd sok hasonlóságot mutat: mindkettő célja a meggyőzés, egy gondolat sajátos kifejtése, az érvelés; mégpedig úgy, hogy nem szükséges a tudományos szigorot követni, szabadabban lehet az érzelmeket kifejezésre juttatni. A szónoki beszéd nem kívánja meg az érvek logikai szabályok szerinti, szigorú kifejtését, hanem megelégszik a kihagyásos szillogizmusokkal, sőt hatásosságuk miatt előnyben részesíti őket; a szónoki beszéd kedveli a hatásos stilisztikai eszközök alkalmazását, hasonlóképpen van ez az esszében is.

3.2. Az érvelő esszé tanítása

A retorika tanításának sarkköve az érvelés tanítása. Az érvelés célja a kommunikációs partner véleményének, attitűdjének vagy viselkedésének a megváltoztatása. Ebben segítenek a retorikaórákon megismert érvtípusok és érvelési technikák. A megadott szabályok szerinti vitatkozás hallatlanul fejleszti a rend-

szeres és logikus kritikai gondolkodást, ami abban segít, hogy az igazság fontosságát felismerjük, az igazat meg tudjuk különböztetni a hamistól, megtanuljuk a tények alapos elemzésének módszereit, kifejlesszük azt a képességünket, hogy másokat meg tudunk győzni, nyitottá váljunk ahhoz, hogy mások is meg tudjanak győzni bennünket. A vitákban csak akkor lehet sikereket elérni, ha megtanulunk a másik ember mondanivalójára előítélet-mentesen odafigyelni. A viták rendkívüli módon fejlesztik a kifejező képességeket és a kommunikációs készségeket általában. Az erőteljes érveléshez nem szükséges azonban az igazunkat kizárólagosnak képzelnünk. Az ilyen erőszakos álláspont fanatikusnak tűnhet a hallgatóság számára, és inkább gyengíti, mint erősíti a vitázó helyzetét. Az ellentmondást nem tűrő érvek legtöbbször nagyon sematikusak is. A világot jók és rosszak, igen és nem kettősségére egyszerűsítik le. Az igazi jó vitaképzés a tanulók érvelési készségét erkölcsi keretek között fejleszti. Azt keressük ugyanis, hogy mi a jó, mi az az érték, amiért érdemes küzdeni, érdemes vitába szállni.

Az érveléstan tanulmányozása során az érvekkel való visszaélés, a csúsztatások módszerei is megismerhetők. Ez védettebbé tesz a különféle manipulatív szándékokkal szemben. Könnyebben felismerhető, amikor egy reklám vagy egy propaganda-fogás félre akar vezetni. Minél kevésbé lehet valakit manipulálni, annál nagyobb esélye van arra, hogy autonóm, önálló véleményformálásra alkalmas ember váljon belőle.

A kommunikációs funkciók alapján háromféle szövegtípust különböztetünk meg: elbeszélőt, leíró, érvelőt. Az érvelő esszével mint érettségi feladattal általában nyelvtanórán foglalkozunk, hiszen az érvelésről az anyanyelvi tanulmányok körében tanulunk részletesebben (retorika). Fontos tudatosítanunk, hogy az érvelésnek nem az a célja, hogy legyőzzünk, hanem az, hogy meggyőzzünk másokat, és az együttgondolkodással közelebb jussunk az igazsághoz. A meggyőző közlésnek határozott célja van: cselekedtet, vélemény- vagy viselkedésváltozást akar elérni. A tételmondatokban megfogalmazott állításokat bizonyítják vagy cáfolják. A meggyőzés retorikájának kiindulópontja: a retorikai szituáció és az argumentációra képes összetevők tisztázása.

Az érvelő esszé, jóllehet mind a műfaj, mind a feladattípus, mind pedig a feladattartalom újszerű volt, vonzotta a kétszintű érettségi vizsgázóinak egyharmadát. Az érvelő esszé feladata előre mutató abban a tekintetben, hogy bebizonyítja, az irodalom is képes beemelni az iskolai közbeszédbe népszerű és kényes témákat. A látszólag könnyű feladat azonban számos buktatót rejt magában. A megoldás, a kifejtés értékét csökkenti, ha nem derült ki, milyen álláspont mellett, vagy milyen felfogással szemben érvel a dolgozat írója. Típushibaként értelmezhetőek azok a megoldások is, melyekben nem egyértelmű, milyen nézőpontból ír a vizsgázó, vagy ha a hivatkozott irodalmi művek csak „díszítik” a szöveget, s az érvelő kifejtés gondolatmenetében lényegében nem játszanak szerepet.

Hibának tartható az is, ha a szerkezetileg ügyesen tagolt, tartalmilag kielégítő megoldásban a hivatkozások lajstromszerűek, mintha a hivatkozott művek és szereplők mennyiségétől függne a kapott pontszám. Tipikus rossz megoldás, ha a hivatkozott mű részletes elemzésévé alakul át a feladat megoldása.

3.3. Az érvelő esszé megalkotása

A jó érvelés feltétele a világosság, a meggyőző erő, a gondolatmenet tagolt-sága, koherenciája, a hangvétel egyenletessége. A fogalmazásírás szintetikus folyamat: egymás után elhelyezzük a szavakat, a mondatokat, a bekezdéseket, s végül koherens egészszé formáljuk őket. Ez igaz, mielőtt azonban hozzálátnánk a fogalmazás felépítéséhez, szükségünk van a középponti gondolatra, és azt is át kell látnunk, hogyan érvelünk. Egyszóval a fogalmazásírás analitikus tevékenységet is igényel, sőt első lépésként azt igényel: végül is egy tétel lebontását jelenti. Nem véletlen, hogy a retorikák az invencióban helyezték el az érvelés tanítását, s hangsúlyozták az invenció fontosságát. Az invenció nemcsak a források feltalálását, az adatok összegyűjtését jelenti, hanem az alapgondolat és az érvelés feltalálását is. Először rálátásnak kell lennie az írásmű egészére, meg kell tervezni a felépítését, azután következhet a szintetikus, összerakó tevékenység.

A szövegnek mikro- és makroszerkezete van (Nagy 1981). A mikroszerkezetet a kisebb egységek alkotják: a mondatok és a bekezdések (a bekezdéseket a mezoszinthez is szokták sorolni, Tolcsvai Nagy 2001). A makroszerkezetet a nagyobb egységek alkotják: a bevezetés, a tárgyalás és a befejezés, valamint a szöveg egésze. A makrotervezés során a szerző nagyjából alakítja ki mondanivalóját, még nem is mindig nyelvi szinten, hanem inkább képi formában. Az érvelő esszében nagyszerkezetek kialakításakor a következő lépéseket kell megtennünk: a probléma körülírása, megfogalmazása; a tételmondat megfogalmazása gyűjtőmunka után összegzésként; vélemény megfogalmazása egy kérdésben néhány mondattal; álláspont, vélemény alátámasztása „laikus” érveléssel; következtetés megfogalmazása.

Az érvelő esszében a szöveg kidolgozásának feladatai megegyeznek a szövegalkotás főbb követelményeivel: „feltalálás”: találatkonyság az érvek megkeresésében; elrendezés: nem bonyolult, követhető szerkezet; kifejezés: a közönségnek és a témának, helyzetnek megfelelő stílus. Mintaszövegeken **végeztethetünk szerkezetelemzést**, első lépésként a szerkezet egyes részeinek azonosítása **történik meg. Ezt követheti** a mintakövető írás, a szerkezet modellként való használata saját írásban, a kis lépésekben történő gyakorlást jelentheti a csak egy-egy szerkezet rész megírása is.

A beszédmű megalkotásának egyik fontos lépése tehát a szerkezet kialakítása, érveink elrendezése. Az eddigi ismeretekhez képest a legfontosabb újdonság

ság a középiskolai oktatásban az érvelés. Az **érv**meggyőződésünk bizonyítására, illetve mások megállapításainak cáfolására felhasznált tény, bizonyíték vagy körülmény. Az érvelés: érvek felhasználása az igazság bizonyítására. A jó érv védhető, meggyőző, és sokan elfogadják.

Az esszé előkészítésekor a témához kapcsolódó anyaggyűjtés, a gondolatok felírása, érvek összegyűjtése, vázlatírás szükséges. A kidolgozásban és elrendezésben valamilyen meghatározott logikai elv alapján építsük fel a szöveget. A megírásakor ügyelni kell az érvelési egységekre, azaz nem térünk el a tárgytól, a címnek megfelelően írunk. A folyamatossággal mindig továbbvisszük a gondolatsort, ezért érdemes előre megtervezni, hogy honnan hová jutunk el. A befejezőkor időt kell fordítani az önellenőrzésre, stilisztikai, helyesírási ellenőrzésre, a szöveg végső csiszolására. Az arányosság követelménye szerint az egyes szerkezeti egységek (bevezetés, tárgyalás, befejezés) terjedelmét a fontosságuk mértéke szabja meg, az egyes szerkezeti egységek szemléletesen a szaloncukor részeihez hasonlóak (egyötöd, háromötöd, egyötöd vagy $1/5+3/5+1/5$), így a szövegalkotásban a „szaloncukor-elv” betartását szoktuk elvárni..

Az érvelő esszé megalkotásának menete:

- Tételmondat.
- Elfogadjuk vagy cáfoljuk.
- Össze kell gyűjteni kulcsszavakban az érveket.
- Válogatni kell az érvek között: melyik erősebb, melyik gyengébb. Rangsor felállítása.
- Meg kell tervezni, hogyan haladunk, az erősebbtől a gyengébb érvekig, vagy a gyengébb érvektől az erősebbekig.
- Érdemes hatásos kérdéssel, kijelentéssel, felvetéssel indítani.
- Többféle érvelési mód és érvelési típus alkalmazása.
- Saját példa használata.
- Egyszerűen, világosan kell megfogalmazni a véleményt.
- A legjobb, ha saját magunkat megcáfoljuk, és erre érvelünk vissza.
- Többféle stíluseszköz alkalmazása.
- Problémafelvető kérdés feltevése.
- Érdemes összefoglalni az érveket.
- Zárógondolat, lehet problémafelvetés, mellyel egy újabb ehhez kapcsolódó problémára irányítod rá a figyelmet, vagy egy idézettel, frappáns mondattal is lehet zárni.

4. Az érvelés tanítása

Ahhoz, hogy érvelő esszénk sikeres legyen, az érvelést is lépésről lépésre meg kell tanulnunk. A mikroszerkezet megfogalmazása tér el leginkább a más szövegtípusok tárgyalási részében. Ehhez a következő szövegalkotási lépések fontosak: az érvek fajtáinak megismerése, különböző érvfajták megfogalmazása egy témában; a fontosabb érvelési hibákkal való megismerkedés, érvelési hibák azonosítása, rámutatás az érvelési hibára; állásponttal, véleménnyel kapcsolatos cáfolat megfogalmazása, a cáfolat cáfolása; az érvelés poétikája.

Az érveket (az alátámasztott, bizonyított vagy cáfolt állításokat) a tételként felvetett téma bizonyítására használjuk. A kifejtett érv három elemből épül fel: tétel, vagyis egy következtetés megfogalmazása; bizonyíték, azaz a következtetés előzményei, magyarázatai; összekötő elem tétel és bizonyíték között, ami logikai összekötő kapocs. Ha egyértelmű a tétel és bizonyíték közötti összefüggés, akkor el is hagyható. Ekkor az érv csak kéttagú.

4.1. Az érvek típusai

4.1.1. Érvek származás szerint

Az érvek származhatnak egyrészt külső forrásból: ezeket készen kapjuk a törvények, határozatok és a rendeletek felhasználásakor. A véleményünket alátámaszthatjuk tényekkel, hiteles forrásból származó adatokkal, statisztikai felmérésekkel, tudományos kísérletekről, kutatási eredményekről szóló beszámolókkal. De ugyanide tartoznak a többség által elfogadott velős bölcsességek, közmondások, általános igazságok, közhelyek is. Ezekkel azonban óvatosan kell bánnunk. Másrészt teremthetjük magunk is, saját megfigyeléseink, tapasztalataink alapján fogalmazzuk meg őket.

4.1.2. Érvek forrás szerint

Fontos, hogy a szónok milyen forrásból merít. Személyi érveket használunk, ha a témához kapcsolódó személyek tulajdonságaira, körülményeire utalunk (a család, a nemzet, az életkor, a nem, a külső megjelenés, a foglakozás stb.); dologi érveket, ha a témát adó dologgal kapcsolatosak (egy-egy személy cselekedete, valamilyen ok, következmény, a helyszín, az idő, a valószínűség, a hasonlóság, a körülmény mint érv).

4.2. Az érvek fajtái

4.2.1. A definícióból levezetett érvek. A meggyőzés, a hatásos érvelés alapfeltétele, hogy jól érthető és pontosan körülhatárolt fogalmakat használjunk. A

definíció egy-egy fogalom (tétel) meghatározása, kifejtése, többnyire körülírással. A definíciókhoz többnyire érvek, érvsorok is kapcsolódnak, az érvekkel elfogadtatjuk a tényeket, segítenek a meggyőzésben. A fogalmak meghatározásában segítségül hívhatjuk az értelmező szótárakat, szakszótárakat.

4.2.2. Az ok-okozati összefüggésből származó érvek. A tudományos gondolkodás és a tudományos érvelés alapvető módja az okfejtés: az okok feltáráásával bizonyítunk, magyarázunk. Így magyarázhatunk például egy történelmi eseményt.

4.2.3. A körülményekből levezethető érvek. Az általunk bemutatott körülmények elkerülhetlenné tesznek (tettek) bizonyos lépéseket, cselekedeteket; más mód nem lehetséges (nem volt lehetséges) vagy nem elfogadható. Az ilyen érvek jellegzetes mondatokban fogalmazódnak meg, általában így kezdődnek: „Nincs (nem volt) más választásunk, minthogy” stb.

4.2.4. Az összehasonlításon alapuló érvek. Hatásos érvelési mód, az érvek szemléletesebbé tételére, megerősítésére használjuk fel őket, formájuk gyakran metafora vagy hasonlat. Igen gyakori módszere például az irodalomnak.

4.2.5. Az ellentétén alapuló érvek. Ha bizonyítani akarunk valamit, akkor az is elegendő, ha bizonyítjuk, hogy az ellenkezője hamis. Ilyenkor ellentétén alapuló érveket használunk. Az érvelésnek ez a formája a feszültségteremtés eszköze lehet.

4.2.6. Általános-egyes elvén alapuló érv (dedukció-indukció). Gyakran alkalmazzuk azt az érvelési módot, hogy az általánosra hivatkozunk, ezzel magyarázzuk valamelyik cselekedetünket. Jó példa erre az, hogy ha az emberek szoktak általában köszönni, akkor udvariatlannak tartjuk, ha valaki nem köszön.

4.2.7. A bizonyítékokból származtatott érvek. Kiinduló pontja: tények, statisztikai adatok, kutatási eredmények, jelentések, beszámolók stb. A bizonyítékoknak mindig megbízható, hiteles (megnevezett) forrásból kell származniuk.

4.2.8. Valószínűségeen alapuló érvek. Alapja olyan megfigyelés, tapasztalat, megállapítás, amit mindenki elfogad.

4.2.9. Tekintélyre vonatkozó érvek. Egy tekintélyes ember szavaira hivatkozik.

4.2.10. A „fortiori” érv (lat. szóról szóra: az erősebbtől), ha a vitatkozásban a többről a kevesebbre következtetünk: azaz olyan bizonyítékkal élünk, mely a kívánt tételt magába foglaló nagyobb tételt bizonyít. Pl. ha jóakarattal kell lennünk minden embertársunk iránt, akkor még inkább igaz, hogy legalább igazsággal tartozunk nekik.

4.3. Érvek helyett példák

Nemcsak érvekkel, hanem példákkal is lehet valamit bizonyítani, vagyis a bizonyítás erejét a példa is adhatja. Ami a formális logikában az indukció, az a retorikában a példa. Példa lehet a tételmondat tartalmát alátámasztó személyes élmény, tapasztalat, a másokkal megtörtént eset vagy a kitalált történet; valamely megtörtént dolog, megemlékezés, egy ismert történet elbeszélése, amelyből tanulság származik: közéleti, tapasztalati, hitregei vagy történeti tény. De meggyőző példa lehet egy mitikus történet vagy a tanmese.

A példa az induktív bizonyítás eszköze. Az indukció során az egyeditől haladunk az általános felé, amely valamennyi hallgató számára elfogadható. A példa a témát, ügyet általános érvényűvé teheti annak a hasonlóságnak az alapján, amely az ügy és a példa között nyilvánvalóvá válik. A példa lehet rövid célzás vagy kifejtett példázat. Alapja a hasonlóság, a hasonlat, amely a beszéd formájaként valami hasonlót visz át valamely dologra egy másik attól eltérő dologról. Hasonló példával két azonos nemű, fajú, típusú fogalmat rendelünk egymás mellé. Az egyenlőtlen példákban lehetővé válik a kicsinyítés és nagyítás. A példa szemléletessé tesz, ékesít, tisztáz, közelebb hoz: általa a hallgató érzelmi beállítódása változhat.

4.4. A cáfolat

A cáfolás (refutatio) beszédrészének létrehozására akkor van szükség, ha a hallgatót más, ellenkező hatás is érheti, ha ellenvéleményen van, ha várható, hogy más is megtudhat majd az ügyről. A meggyőző érvelés nélkülözhetetlen része, a másik oldal véleményének tagadása, tulajdonképpen kritika. Ezt akkor tudjuk megtenni, ha értjük a másik fél véleményét, gondolatmenetét. Csak így tudjuk megkeresni érvelésének gyenge pontjait. Segít a cáfolat megfogalmazásában, ha magunk is összefoglaljuk a másik fél tételét. A cáfolattal saját véleményünket erősítjük meg. A cáfolat célja nem a másik fél megsemmisítése, hanem a probléma új szempontból történő megközelítése. A cáfolat célja az igazságkeresés.

Cáfolni négyféle ellenvetéssel lehet, vagy magából a bizonyítékból, vagy hasonlóból, vagy az ellenkezőjéből, vagy a már hozott ítéletekből. A cáfolás a bizonyításhoz fűzve az enthüméma egy sajátos átformálását, a retorikai kérdést hasznosítja, amelynek elnevezései már a klasszikus retorikai alakzattárban sokszínűséget mutatnak attól függően, milyen céllal és beszélői kifejező szándékkal építjük bele a választ. A retorikai kérdés válasz nélkülisége pragmatikai tulajdonsággal bír, olyan performatív jelleget nyer, amely a hallgató irányított válasz-realizációjában összpontosul.

4.5. Az interrogáció

Az interrogáció (retorikai kérdés) a cáfolásban a meggyőzés közvetlen eszközévé válik.

A szóközi kérdés tökéletesíti a befolyást. A kérdésként kifejezett premisszára adott válasz és az abban rejlő információ (implikátúra), hiányzó premissza megtalálása egyaránt a hallgató feladata. A kérdés által a válaszadás ki- és elkerülhetetlensége és a válaszban rejtett, bennfoglalt tartalom a hallgatót szorosabb gondolati nyomkövetésre bírja. Tehát nem a válasz magától értetődő, hanem a logikai séma, amit, ha sorrendiségében követ a befogadó, végül úgy érezheti, ő találta meg a helyes megoldást.

A kérdésekkel történő cáfolásban rávilágíthatunk új tartalmi elemekre úgy, hogy a még nem elfogadottakat a megértés előfeltevéseként mutatjuk meg, s így a hallgató észrevétlenül egyezik bele egy cáfolt nézet megdőlésébe.

A kérdés mint a válasz meghatározásának eszköze gyakori fogás az írott vagy beszélt sajtóban, a politikai kommunikációban, a tájékoztatás egyes fórumain. Tágabb értelemben a provokáció, verbális agresszió, a sértés vagy vitatkozás eleme lehet olyan módon, hogy a válasszal ismerteti el a tartalmi előfeltevéseket. Ebben a sajátos „kérdés-felelet” játékban a kérdező többet mond, a válaszadó pedig inkább visszakérdez, hogy az egyenrangú együttműködés és ennek grice-i előírásai teljesüljenek. A kérdő modalitású mondatok olyan beszédcélt, olyan verbális funkciót teljesítenek be, amelyek nem a válaszadást, hanem a beismerést, a vallomást, a titkok felfedését, az önkritika gyakorlását érik el a válaszadónál. Mint azt Montágh Imre hangoztatta: soha nem a felszólító mód fejezi ki a leghatározottabb felszólítást, sokkal inkább a kijelentő vagy a kérdő. Ezek a látszólagos kérdések tehát nemcsak új információk indikátorai, hanem a kérdésben foglalt tartalmak információ értékű jóváhagyásához szükséges eszközök. A cáfolás a bizonyítás és természetesen az implikátúrák elismertetése útján a manipuláció eszközei.

4.5.1. A túl sokat állító kérdésben bármely válasz az összes, kérdésben foglalt előfeltevést elismeri igaznak. Ha valakitől ezt kérdezzük: *Ezt a hangnemet otthon szokta meg?*, azzal egyértelművé tesszük, hogy hangneme nem pozitív, hogy családi háttérének tulajdonítjuk ezt a szemtelen hangvételt, azt viszont nem tesszük számára világossá, mi volt a kérdés.

4.5.2. A túl általános kérdés nem határozza meg a válaszban kért információ pontos mennyiségét és relevanciáját, ezzel túl tág keretet szab a beszélgetés menetének, a válaszadó ilyenkor átveheti és legtöbbször át is veszi a dialógus irányítását. *A Mit gondol a magyar csapat andorrai vereségéről?*

- 4.5.3.** Az **agresszív kérdésben** foglalt előfeltevések elismerése nem tanácsos, még akkor sem, ha a kérdezőnek van alapja a kérdés artikulálásához. A *Te mindig hazudsz?* kérdésben egyértelmű a sértés, az agresszió és a provokáció gesztusa. Az agresszív kérdés gyakran visszakérdezéshez vezet, ez azonban csak fokozza a dialógus feszültségét, ezért mindig szükséges jelezni, hogy a kérdés valódi funkcióját értettük, és ennek fényében reagálunk kérdéssel.
- 4.5.4.** A **választó kérdéssel** olyan látszólagos alternatíva elé állítjuk a válaszadót, amelyből ott és akkor nem választhat jól. A válaszban meg kell mutatnunk, hogy a felkínált alternatívák egyike sem elfogadható, és a kért információt csak ezután adhatjuk meg.
- 4.5.5.** A **figyelemelterelő kérdésben** a kért és várt információt a válaszadó úgy adja meg, hogy nem is veszi észre, hiszen a kérdő módra, és nem a kérdezett tartalomra figyel.
- 4.5.6.** A **komplex kérdés** tulajdonképpen kérdések sorozata, látszólag egymáshoz kapcsolódó folyamatosságban, valójában azonos gesztust erősítve. A retorikai kérdés felhasználásának módját és arányát egyrészt a kitűzött és kívánt cél elérése, másrészt a szűkebb értelemben vett retorikai szituáció és beszédhelyzet, nem utolsósorban pedig a beszédmű faja, felépítése és stílusa határozza meg.

4.6. Az érvelés módszerei

A *dedukció* módszerével először az általános tételt fogalmazzuk meg, abból vonjuk le az egyedi esetekre vonatkozó következtetéseinket. Az *indukció* módszert alkalmazzuk akkor, ha az egyedi jelenségekből, egyedi tényekből indulunk ki, és azokból általánosítunk, azokból vonjuk le a következtetést. Ügyelnünk kell arra, hogy megfelelő mennyiségű, tárgyyszerű és pontos adatok (tények) alapján szabad csak általánosítani.

4.7. Az elrendezés alapelvei

A vázlat gerinc, az értelmezés és értelmezhetőség váza, irányjelzés és útmutatás, a gondolat ellenőrizhetőségének és követhetőségének eszköze. A vázlat kevesebb, mint a kész szöveg, de több, mint a hozzá összegyűjtött anyag. A vázlat tulajdonképpen munkafázis, a szöveg, megnyilatkozás, beszéd, a meggyőző hatás előkészítésének egy fejezete.

Gáspári (1991, 73) a vázlatot az elrendezés fokához köti, s így a tématervezetv szinonimájaként használja. A vázlat valójában írásban rögzített szerkezetkép, amelyben az elrendezés legáltalánosabb elvei érvényesülnek: az egység, a haladás, a folytonosság, az arányosság, a teljesség, valamint az időrend, a térbeliség

és a logika. Még a vázlatírás szakaszában fontos meghatározni az elrendezés alapelvét: időrend, térbeliség, rész-egész, ok-okozati összefüggés stb.

Az érvek súlyozása nagyon fontos az elrendezés során. A gyenge érvektől, ellenérvektől célszerű megválni. A megmaradókat pedig sorrendbe kell állítani, a hatás, a meggyőzés tudatos megtervezése szükséges.

Az érvek sorrendje többféle lehet:

- Primátus elv, azaz lejtéses érvelés: az erős érvet elsőnek, a gyengét a végére,
- Emelkedő vagy fokozásos érvelés, a gyenge érvet elsőnek, az erős a végére,
- Piramis-elv (a legerősebb érv középre kerül)
- Dramaturgiai sorrend (fordulatot tartalmaz, de emelkedően)
- Dialektikus érvsorrend: tézis ↔ antitézis → szintézis
- Pragmatikus érvelés (problémamegnevezés, körbejárás, javaslattétel)
- Az „össztűz” (a személy vagy nézet mindenoldalú támadásnak van kitéve).

A hatásos érveléshez a következő sorrendet követhetjük:

- 1) Kezdetnek egy erős érv mellette
- 2) Gyengébb érv
- 3) Gyengébb érv
- 4) Erős lehetséges ellenérv
- 5) Egy lehetséges ellenérv megcáfolása
- 6) A legütősebb érv mellette.

A bekezdések szünettartással segítik a szöveg feldolgozását. A bekezdések olykor ritmikus tagolást is adhatnak egy szövegnek. A bekezdés szervezője a tételmondat: a bekezdés tartalmának egymondatos összegzése. A tételmondat olyan a bekezdésben, mint az alaptétel, a tézis az egész írásmű számára. A tételmondat rendszerint a bekezdés elején áll (lejtéses szerkesztés), de előfordulhat a bekezdés végén (emelkedő szerkesztés), illetőleg közepén is (piramidális szerkesztés), sőt vannak bekezdések, melyekben implikálva van a tételmondat. Ez azt jelenti, hogy nincsen szó szerint megfogalmazva, de a bekezdés tartalmából következtethetünk rá. Tapasztalatlan íróknak az első esetet szokták ajánlani, álljon tehát a tételmondat a bekezdés elején, s következzenek utána a tételmondat kifejtése.

A bekezdések megszerkesztésénél ügyelnünk kell arra, hogy koherens, azaz egységes, jó szerkezetű legyen. Azok a tényezők biztosítják a bekezdés egységét, amelyek egy írásmű egységét is biztosítják: 1. a térbeli elrendezés; az időbeli elren-

dezés; az általánostól az egyediig, illetőleg az egyeditől az általánosig elrendezés; a fokozás, a csúcsponttal a végén; 2. a párhuzamos szerkesztés; 3. az ismétlés; 4. a névmások használata (utalások); 5. következetesség (például az igeidők, a főnevek és a névmások következetes használata); 6. fontos az átvezető szavak ügyes használata (kötőszók, határozószók, módosító mondatrészletek); 7. az előző eszközök ügyes kombinációja.

Ugyanakkor fontos még egy bekezdés szerkesztésében: 1. a megfelelő részletek, példák és érvek megválasztása; 2. az okoskodás rendező munkálatainak megválasztása: ezek a definíció; a felosztás és a részekre bontás; az összehasonlítás és a szembeállítás; az analógia, az ok-okozati viszony, a folyamatelemzés, valamint mindezek kombinációi.

4.8. A szöveg nyelvi megformálása

A fogalmazás során el kell szakadni a spontán beszédétől, jellegzetességeit nem szabad átvinni az írásműbe. Éppen ezért nagy a jelentősége a figyelmes és fegyelmezett mondatalkotásnak. A mondat szerkesztés körébe a következő témák tartoznak: egyrészt az egyeztetés, a szórend és a vonzatok, másrészt az egyenes és a függő beszéd szerkesztése, harmadrészt a kötőszók, az utalások és a deixis alkalmazása.

Elméleti szinten a szintaktikai elemzés és a kommunikációs szempontú elemzés két világosan elkülönítendő szintet jelent, s hogy az indoeurópai nyelvektől eltérően a magyar nyelvben a beszélő szándékának érvényesítése a mondat szerkesztés egész koncepcióját illetően milyen központi szórendformáló tényező. A magyarban a bővítmény rendszerint megelőzi az alaptagot, s az újabb és újabb bővítmények a „balra bővülés” jellegzetes láncait adják (Korompay 1999, 81–82). A magyar nyelv szórendje egy kívülállóknak teljesen szabadnak tűnhet. Ez ugyan nem teljesen így van, de általános érvényű szabály: a mondat fókuszát mindig az ige előtt levő szó képviseli, attól függetlenül, hogy az ige maga hol áll a mondatban. Ha nincs ilyen szó, és ezért az ige kezdi a mondatot, akkor az ige van a fókusz. A szórend aszerint változik, hogy melyik mondatrészt akarjuk kiemelni. A bonyolultnak tűnő magyar szórend három rendkívül egyszerű követelménynek tesz eleget:

- 1) Mindig az jön előbb, ami fontosabb, tehát egy mondatban a szócsoportok kifejező ereje a mondat elejétől csökken a végéig;
- 2) A mondat legfontosabb közölnivalója az igei előtét szerepét betöltő szó – vagy ha ilyen nincs a mondatban, akkor maga az ige;
- 3) Miután a tagadószónak mindig a tagadás tárgya előtt kell állnia, ezért tagadás esetén – de bármilyen más fókuszcserénél is – az eredeti igekötős ige igekötője elválik az igtől.

A mondat szerkezetét a vonzathálózat tartja össze. A tárgy és a határozók egy része is vonzat, ezeket vonzathatározóknak is nevezhetjük, a mondat szerkesztés szempontjából ez jelenti a legnagyobb problémát. A nyelv a legkönnyebben a vonzatok használatában sérül, különösen akkor, ha egy magyar anyanyelvű ember idegen nyelvi vagy kétnyelvű környezetben él. Gyakori a vonzatok használatában a szerkezetvegyülés.

Az utalás az egyik legfontosabb szövegek kapcsoló elem. Az utalás fajtái irányuk szerint 1. hátrautalás vagy anafora, 2. előreutalás vagy katafora. Nyelvtani kifejezőeszköze sokféle lehet: mutató névmás, mutató névmási határozószó, birtokos névmás, birtokos személyjelek, igeragok, nemfogalmat kifejező főnév. Az utalás célja egyrészt a terjengősség, a felesleges szóismétlés elkerülése, másrészt az azonos vonatkozású mondatok összekapcsolásával a szöveg összetartásának biztosítása. A deixis (rámutatás) a nyelv és a valóság közötti összefüggésre utal nyelvi elemekkel, például mutató névmásokkal (ez, az; ilyen, olyan; ennyi, annyi) vagy mutató névmási eredetű határozószókkal (itt, ott; ide, oda; innen, onnan). Szerepe jelentős a szemtől szembe történő interakcióban, s csak a szituáció ismeretében érthető.

Érvelésre utaló nyelvi eszközök: Nyelvileg is jelezzük az érvelést! Ezt a premissákra (kiindulópont) és a konklúziókra (következmény) utaló kifejezésekkel tehetjük meg.

Premisszajelzők: *minthogy, figyelembe véve, jelzi az is, abból kiindulva, mert, amennyiben, hiszen, abból kifolyólag, ha elfogadjuk* stb.

Premisszára utaló kifejezések: *elfogadom, elismerem, az alábbi érveket hozom fel* stb.

Konklúziójelzők: *következésképp, ennek megfelelően, ezért, ebből adódik, így, arra jutunk, ennek alapján látható, a fentiek alapján megállapíthatjuk, ebből az a következtetés szűrhető le* stb.

Konklúzióra utaló kifejezések: *állítom, tagadom, megállapítom, bizonyítom, cáfolom, amellet érvelek, arra a következtetésre jutok* stb.

5. A retorika tanításának tantárgy-pedagógiai követelményei

A retorika tanításának tantárgy-pedagógiai követelményei szükségszerűek: az elmélet és gyakorlat egységére kell törekednünk, a feladatokban az életszerűség, a problémahelyzet megteremtése, a játékoság, a személyre szabott differenciált fejlesztés, az önismeret fejlesztése, az önbizalom erősítése, a személyiség tisztelete, a diákok kreativitásának kiaknázása, a beszélői-hallgatói szerepben való együttes fejlesztés, a folyamatosság domináljon.

Bár a középiskolai tananyagban a 11. évfolyamon kerül fókuszba a retorikai ismeretek tanítása, a retorikai alapismeretek tanításának gyakorlattípusai nem kapcsolódnak egyetlen év készségfejlesztéséhez, hanem azok az anyanyelvi készségfejlesztés teljes folyamatában jelen vannak. Ezek a különböző évfolyamokon szereplő kommunikációs gyakorlatok (önismereti gyakorlatok, beszédtechnikai gyakorlatok, nyelvművelő feladatok, társalgási gyakorlatok, szerepjátékok, vita); szónokok megfigyelése fotókon, videón, kommunikációs helyzetgyakorlatokban (pl. a nem nyelvi jelek értékelése); anyaggyűjtés cím, téma, vázlat alapján; az összegyűjtött anyag válogatása, elrendezése; vázlatírás; szónoki beszédek, beszéd-részletek elemzése; szónoki beszédek, beszéd-részletek átalakítása; szónoki beszédek, beszéd-részletek kiegészítése; beszédminták utánzása; szónoki beszédek, beszéd-részletek önálló alkotása cím, téma, vázlat alapján.

A retorika tanításának gyakorlattípusai: az érvek elemzése, érvek gyűjtése, az érvek kiegészítése, az érvek alkotása, stílusgyakorlatok (pl. stíluselemzés, stílus eszközök gyűjtése, stílusváltás, stílus eszközök alkotása, szöveg stílusformálása), a teljes beszéd önálló megfogalmazása; beszédek, beszéd-részletek felolvasása, előadása vázlat alapján vagy szabad előadás; beszédjavítás: önmegfigyelés, önellenőrzés, mások beszédének korrigálása, szöveg lektorálása (Antalné 2002, 65–75).

Lehetséges feladattípusok még:

- Vélemény – magyarázat – rábeszélés – érv megkülönböztetése
- Tételmondat, álláspont, következtetés fogalmazása
- Érvfajta azonosítása
- Azonos érvfajta közt kakukktójas megtalálása
- Érvek és érvfajta párosítása
- Különböző érvfajta fogalmazása egyazon állításhoz
- Tételhez bizonyíték rendelése szabadon vagy kötötten
- Bizonyítékhoz tétel fogalmazása
- Érvben összekötő elem törlése vagy betoldása
- Az érv működése a reklámokban
- Rajzokból érvek
- Szóképek, alakzatok alkalmazása
- Idézet, példa keresése, beillesztése.

Mindezek mellett a kooperatív tanulási technikákat is alkalmazhatjuk. A retorikai ismeretek tankönyvi szövegeiből készíthetünk gondolattérképet, fűrtábrát. Az érvgyűjtéseknél, cáfolatoknál a T-táblázattal (mellette/ellene;

lehetséges cáfolat/a cáfolat megcáfolása) a grafikai szervezők használatát szorgalmazzuk (érvgyűjtés egyéni, pár-, illetve csoportmunkában). Szóbeli vitatechnikákat (akadémikus vita, disputa, érvek kártyán, érv ping-pong, konstruktív vita, mérleg nyelve, sarkok, vitaháló) is rendszeresen alkalmazzunk irodalom- és nyelvtanórán egyaránt.

MELLÉKLET

Érvelési gyakorlatok²

1. ÉRVEK ELEMZÉSE A FELÉPÍTÉSÜK SZERINT

Emlékeztető: a háromtagú érv:

Tétel (ez a meggyőződés) (pl.: az edzőt le kell váltani)

Bizonyíték (megindokolom, miért ez a meggyőződés) (sok meccset veszítettünk)

Az őket összekötő elem (megmutatom a meggyőződés és az indoklás közötti kapcsolatot) (Az edző dolga, hogy győzelemre vigye a csapatot.)

A sorrend felcserélhető.

Elemezd a következő példákat!

- Egyre több a hirdetés televízióban. A televízió a szórakozást és a művelődést kell, hogy szolgálja. Csökkenteni kell a számukat.
- Z-t kell kinevezni osztályvezetőnek. Régóta dolgozik az osztályon. A legtapasztaltabb általában a legjobb is.
- A személyi jövedelemadót csökkenteni kell. A szabadság tulajdon nélkül pusztá szólam. A túl magas adóelvonás korlátozza az adózók döntési szabadságát.

	bizonyíték	összekötő elem	tétel
a)			
b)			
c)			

---

² A gyakorlatokat Aczél Petra, Szálkáné Gyapay Márta és Spira Veronika gyakorlataiból válogattam.

Készíts érveket a fenti módon!

Témák:	bizonyíték	összekötő elem	tétel
A cenzúra			
A dohányzás			
A televízió			
A szülői pofon			
A barát			
A család			
Az őszinteség			

2. A TÉMAMEGJELÖLÉS ÉS FELOSZTÁS

A példa megfigyelésével írjon témamegjelölő tételmondatokat az alábbi témákban! (A megadott témát értelmezze egy kérdéssel, arra adja meg válaszát, és ezek alapján fogalmazza meg állásfoglalását!)

Példa: *Téma: reklámok*

Tételmondat: *A reklámok szándékai nem mindig esnek egybe a mi érdekeinkkel.*

Téma: együttélés vagy házasság

Tételmondat: .....

.....

Téma: a dohányzás

Tételmondat: .....

.....

Téma: erőszak a televízióban

Tételmondat: .....

.....

**3. TEGYE AZ ALÁBBI ÉRVSOROKAT AZ ÖN ÁLTAL
LEGHATÁSOSABBNAK TEKINTETT SORRENDBE!
MILYEN HATÁSA LENNE A SORREND FELCSERÉLÉSÉNEK,
S AZ MEGGYŐZNE-E ÖNT?**

1. Sorrend: .....
- a) Védencem jelleme, életvitele, egész személyisége ellentmond annak, hogy rablógyilkosságot kövessen el.
- b) Védencem anyagi helyzete jó, így nem szorult arra a pénzre, amit a rablógyilkosságból szerezhetett volna.
- c) Védencem a gyilkosság időpontjában nem tartózkodott X városban (a tett helyszínén), külföldre utazott.
2. Sorrend: .....
- a) A sofőr bizonytalansága következhetett abból, hogy jogosítványát egy hónapja szerezte meg.
- b) Köztudott, hogy míg a nők más téren határozottak, a közlekedésben hajlamosak az elbizonytalanodásra.
- c) Egy forgalmas utcán annyi minden történik, ami figyelmet igényel, hogy nem csoda, ha egyet-egyét nem veszünk észre.
3. Sorrend: .....
- a) A kozmetikum azért egyedülálló, mert ceramidot és koenzimeket tartalmaz.
- b) Európában a nők 80%-a e cég termékeit használja.
- c) A kozmetikum ára jóval alacsonyabb, mint amit váránk.
4. Sorrend: .....
- a) A retorika nagy erénye, hogy a beszédre beszéddel tanít, ezért kötelező tantárgy kellene, hogy legyen a gimnáziumokban és a felsőoktatásban is.
- b) A retorika az egyik legősibb nyelvi tudomány.
- c) A retorika elsősorban funkcionális tudomány, így alkalmazhatósága meghaladja a szövegtant és a stilisztikát.

4. MILYEN MÓDSZEREKET HASZNÁLNAK ÉRVEIK ALÁTÁMASZTÁSÁHOZ A KÖVETKEZŐ ÁLLÍTÁSOK SZERZŐI? MENNYIRE ELFOGADHATÓK AZ ÉRVEK SZÁMUNKRA?

Emlékeztető

Az érvek fajtái: (1) meghatározáson, (2) ok-okozati összefüggésen, (3) körülményeken, (4) összehasonlításon, (5) ellentétben, (6) bizonyítékon (tényeken, adatokon stb.), (7) valószínűségen, (8) analógián, (9) az általános és az egyes kapcsolatán alapuló érvek, (10) fortiori érv.

1. Az iskolákat úgy kell működtetni, mint egy üzleti vállalkozást, ezért a menedzser típusú vezetők a jó igazgatók. Végül is az iskola célja, hogy garantáltan jó minőségű „végtermék” kerüljön a piacra.

Az érv típusa: .....

2. Ha valakinek van ideje arra, hogy minden nap sportoljon testi erőnléte megőrzése céljából, arra is kellene időt találnia, hogy egy-egy könyvet elolvasson szellemi edzésként.

Az érv típusa: .....

3. Nem találok semmi kivetnivalót abban, hogy gyengébb minőségű sikerkönyveket árusítsanak a könyvesboltokban. Ha ugyanis ők nem teszik, az utcai árusok egy-két sarokkal odébb úgyis megteszik.

Az érv típusa: .....

4. Az igaz, hogy a férj a család feje, de a feleség a nyaka, ami a fejet mozgatja.

Az érv típusa: .....

5. Nehéz egy hajléktalant felelősségre vonni élelmiszerboltban elkövetett lopásért. Anyagi helyzete, magánéleti nyomorúsága vagy az éhség sok mindent megmagyaráz.

Az érv típusa: .....

6. A Központi Statisztikai Hivatal jelentése szerint évente 2–3 százalékkal csökken a középiskolások száma.

Az érv típusa: .....

5. MIVEL ÉRVELNE?

1. Ha mint intézmény egy számla kifizetésére szólítana fel valakit.
.....
2. Ha egy termék megvételére buzdítana valakit.
.....
3. Ha arról akarná meggyőzni kisgyermekét, hogy valamit helytelenül tett.
.....
4. Ha egy rosszul vezető barátja akarna mindenáron a volán mellé ülni.
.....
5. Ha írásbeli vizsgájának eredménylapjára a vártnál jóval rosszabb eredményt írnának ki, s lenne módja reklamálni.
.....
6. Ha valaki hozzá nem értéssel vádolná.
.....
7. Ha nem megfelelően szolgálnák ki egy üzletben.
.....

6. GYAKORLATOK AZ ÉRVELÉSI ESSZÉ MEGÍRÁSÁHOZ

Emlékeztető: Az érvelő szöveg szerkezete

Bevezetés: problémafelvetés, témamegjelölés

Tárgyalás: a vélemény megfogalmazása

a fontosabb fogalmak értelmezése

a vélemény bizonyítása példával, példákkal, többféle érvel

a saját vélemény megerősítése

az ellenvélemény cáfolata

Befejezés: összegezés, a téma továbbgondolása, esetleg érzelmi zárás (idézet, kérdés, felhívás, humor stb.)

A jó érvelés feltétele: a világosság, a meggyőző erő, a gondolatmenet tagoltsága, koherenciája, a hangvétel egyenletessége.

Nyelvileg is jelezzük az érvelést! Ezt a premissákra (kiindulópont) és a konklúziókra (következmény) utaló kifejezésekkel tehetjük meg.

Premisszajelzők: *minthogy, figyelembe véve, jelzi az is, abból kiindulva, mert, amennyiben, hiszen, abból kifolyólag, ha elfogadjuk stb.*

Premisszára utaló kifejezések: *elfogadom, elismerem, az alábbi érveket hozom fel stb.*

Konklúziójelzők: *következésképp, ennek megfelelően, ezért, ebből adódik, így, arra jutunk, ennek alapján látható, a fentiek alapján megállapíthatjuk, ebből az a következtetés szűrhető le stb.*

Konklúzióra utaló kifejezések: *állítom, tagadom, megállapítom, bizonyítom, cáfolom, amellet érvelek, arra a következtetésre jutok stb.*

Mire figyeljünk a mondatalkotásnál?

1. Legyen **átmenet a bekezdésekben leírtak között**. Gördülékenyen fogalmazzunk. Minden bekezdésben lehet egy fontos állítás, de nem a témához tartozó legfontosabb!
2. Ne legyen egyhangú, szürke a fogalmazásunk. Mindenhol **kerüljük a szóismétlést**. (Csak akkor alkalmazzuk, ha egy gondolatot nyomatékosítani akarunk.)
3. Ha valami **új dolgot** írunk (amit addig nem említettünk), célszerű **megmagyarázni**. Pl. ha egy új név kerül a bekezdésbe, feltétlenül használjunk értelmező jelzőt.
4. **Mondataink egyszerűbbek, világosak legyenek**. Ne használjunk többszörösen alárendelt mondatot. Ne ismétlegessük a kötőszavakat egy hosszabb mondatban (pl. hogy).
5. Ha a bizonyítás **idézettel** történik, vigyázzunk a helyesírására. Nem árt átismételni, milyen idézeteket ismerünk (tartalmi, szó szerinti vagy a saját mondatunkba beépítjük az idézet egy-egy szavát).

Ha például egy versről készítünk érvelő fogalmazást, akkor ne írjuk le ugyanazokkal a szavakkal prózában is azt, amit az idézet úgysis kifejez.

- I. **Érvelés. Az irodalmi művek folytatásokban való közlése nem új keletű jelenség a kultúrtörténetben. A televíziózás elterjedése óta a sorozatok egyre nagyobb teret nyernek, és a legnézettebb időpontokban adják őket. Milyen okokkal magyarázható a folytatásos közlés, a sorozatok sikere? Véleménye megformálásában vegye figyelembe az alábbi gondolatokat is!**

„A folytatás ígérete. Nem arról van szó, mint talán kezdetben hittük, hogy technikai okokból kell felszeletelni a túl hosszú közleményt kiadványokban vagy bármifajta közlési módban. És nem is csak a várakoz-

tatás, a felfüggesztett feszültség kezdetleges, de örök trükkje hat ránk. Van itt valami más is a sorozatok lélektana körül, amit nem könnyű megközelíteni. Talán nem is a várakozás feloldását akarjuk elsősorban, a cselekmény erre vagy arra dőlését, hanem a várakozást magát [...]. (Nemes Nagy Ágnes: *A folyt. köv. varázsa*)

- II. **Érvelés.** A kezdetektől napjainkig a női sorsoknak számos nagyhatású irodalmi példáját ismerjük –Antigonétól, Júliától a romantikus hősnő-kön át a mai nőfigurákig.

Olvassa el figyelmesen Kaffka Margit véleményét! Érveljen az író nő felfogásának igazságtartalma mellett vagy ellen! Érvelésében hivatkozzon jellemükben, életsorsukban különböző irodalmi nőalakokra! Példákat a magyar és a világirodalomból egyaránt meríthet. Érvelő esszéjének adjon címet!

„Egész külön mítoszvilága, mondaköre és irodalma van az »ember« történetén belül az asszonyi sors különarcú tragikumának, amit e néhány szomorú szóba lehetne összefoglalni: tehetetlenség és epedés, lekötöttség, várás, félsz, tűrés; – szívós és gyötrő erőfeszítések a passzivitásból kitorésre [...] – a másik oldalon néhány elbűvölően gyönyörű életremeklés – [...] A legújabb idő – úgy szólva a szemünk láttára nagy és hirtelen, válságos változásokat hozott az asszonyi lélekben; kifejlődött a new-woman [az új nőideál], az új asszony kétségtelenül értékes és egyre terjedő típusa.” (Kaffka Margit: *Az asszony ügye*. 1913.)

- III. **Érvelés.** Nagy hatású irodalmi művek gyakran szolgálnak alapjául mozgóképes alkotásoknak. Az alábbi megállapítás figyelembevételével fejtsse ki véleményét: lehetséges-e sikeres és egyenrangú párbeszéd a különböző művészeti ágak között! Érvelő esszéjében hivatkozzon irodalmi alkotásadaptációján alapuló filmes élményére! Kifejtésében legalább két példára utaljon! Írásművének adjon címet!

„[...] minden remekmű megfilmesíthetetlen. [...] A filmtörténet tanúsága szerint kanonizált irodalmi szövegből egészen ritka esetben formálódott csak jó film – az eredetivel egyenértékű pedig, akár a fehér holló.” (Báron György *filmkritikus*)

- IV. **Érvelés**

„*De ifjú kedvem forró vágya más:*

Jövömbbe vetni egy tekintetet.

Hadd lássam, mért küzdök, mit szenvedek.”

(Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Harmadik szín)

A jövő kutatása, a jövő megismerésének vágya vélhetően egyidős az emberiséggel, a különféle jövőképek bemutatása műalkotásoknak is gyakori tárgya. Mutassa be két mű (pl. regény, dráma, film, lírai alkotás) jövőről alkotott elképzeléseit! Szeretné, ha ezek beteljesednének? Miért igen, miért nem?

- V. Érvelés. Az Ön megítélése szerint véglegesen kiszoríthatják-e az elektronikus adathordozók a hagyományos könyveket? Vagy a kétféle médium kölcsönösen fel is erősítheti az olvasói/felhasználói érdeklődést? Milyen előnyei és hátrányai vannak a szövegek e kétféle megjelentetésének? Az alábbi gondolatokat is figyelembe véve, érvekkel alátámasztva fejtsse ki véleményét!**

„A tapasztalatok szerint a médiaváltás nem azt jelenti, hogy az újabb médium automatikusan eltörli a régit. Igen gyakran fellépnek váratlan kölcsönhatások, s olyan szinergikus* kapcsolatok jönnek létre, amelyek először világítanak rá a látszólag túlhaladott médiumban rejlő bizonyos lehetőségekre és értékekre. Például a posta nem kevesebb hasznát látta a telefonnak, mint a film a televíziónak vagy a könyv az újságnak (és megfordítva). [...] Bármelyik CD-ROM – a maga imponáló tárolókapacitásával – nemcsak a könyvek teljesítőképességének határait demonstrálja, hanem egyúttal azt is, hogy a könyvet mint olyat miben nem tudja felülmúlni egyetlen más új médium sem.” (*Mitől beteg a könyvforgalmazás?*)

Irodalom

- Adamik Tamás. 1998. *Antik stíluselméletek Gorgiastól Augustinusig*. Budapest: Seneca Kiadó.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra. 2005. *Retorika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Alszegey Zsolt – Sík Sándor. 1928. *Retorika a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola V. osztálya számára*. Budapest: Szent István Társulat.
- Bencze Lóránt. 1996. *Mikor, miért, kinek, hogyan – Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban 1–2*. A hét szabad művészet könyvtára. Budapest: Corvinus Kiadó.
- Carnegie, Dale. 1990. *A hatásos beszéd módszerei*. Budapest: HVG Rt.
- Fischer Sándor. 1975. *Retorika*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Gáspári László. 1987. *Retorika*. Egységes főiskolai jegyzet. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Hull, Raymond. 1997. *A sikeres nyilvános beszéd alapjai*. Budapest: Bagolyvár.
- Király István – Szerdahelyi István, szerk. 1972. *Világirodalmi Lexikon. 2*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Korompay Klára. 1999. A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a francia anyanyelvű hallgatók szempontjából. In: *Hungarologische Beiträge 12*. 79–89.
- Margitay Tihamér. 2007. *Az érvelés mestersége*. Budapest: Typotex Kft.
- Németh Erzsébet. 1999. *Közszereplés*. A modern retorika eszköztára. Budapest: Osiris.

- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa. 1999. *A szöveg megközelítései*. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szöveg tanba. Budapest: Iskolakultúra.
- Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.). 1997. *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pratkanis, Anthony R. – Aronson, Elliot. 1992. *A rábeszélő gép*. Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével. Budapest: Ab Ovo.
- Szabó G. Zoltán – Szörényi László. 1988. *Kis magyar retorika – Bevezetés az irodalmi retorikába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szállkáné Gyapay Márta. 1999. *Gyakorlati retorika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Wacha Imre. 1994. *A korszerű retorika alapjai*. Budapest: Szemimpex Kiadó.
- Wacha Imre. 1999. Gondolatok a szöveg tan, a retorika, valamint „segéd- és határtudományainak” kapcsolatairól, a retorika kompetenciáiról. In: *Szemiotikai szöveg tan XII*. Szerk. Vass László – Petőfi S. János – Békési Imre. 90–109. Szeged: Juhász Gyula Főiskola Kiadó.
- Zentai István. 2004. *A meggyőzés útjai*. A mindennapi élet meggyőzés pszichológiája. Budapest: Neumann Kht.

Ildikó CSÁSZI NAGY

TEACHING RHETORIC AND THE ARGUMENTATIVE ESSAY

Nowadays it is becoming increasingly important to convince others, to acquire the skill of debating in a cultured way, and this issue has to be met in school. In this study the author presents the importance of rhetoric, gives a short historical account of public speakers and researchers of different ages, then summarizes the rhetorical knowledge present in today's education, focusing mainly on the presentation of preparing for one of the tasks of the graduation exam, that is the argumentative essay.

Keywords: convincing, argumentation, argumentative essay, linguistic form, rhetorical exercises.

Ildiko ČASI NAĐ

PODUČAVANJE RETORICI I PISANJU ARGUMENTATIVNOG ESEJA

U današnje vreme postaje sve važnije ubeđivanje drugih, usvajanje kompetencije kulturne debate, a za to je potrebno da učenici budu pripremljeni već u toku svog školovanja. Autorka u svojoj studiji predstavlja neophodnost retorike, dajući kratak istorijski pregled besedništva i predstavljajući istraživače retorike u različitim razdobljima. Zatim ona rezimira retoričke pojmove koji se pojavljuju u današnjoj nastavi, sa naročitim osvrtom na proces pripreme učenika za jedan od zadataka na maturi, što predstavlja pisanje argumentativnog eseja. Kao prilog na kraju rada je dat niz odabranih vežbi iz retorike.

Ključne reči: ubeđivanje, argumentacija, argumentativni esej, jezička konstrukcija, vežbe iz retorike